

Adam **Dziewanowski**

Wartownia nr 5 na Westerplatte

Archeologia i źródła

Gdańsk 2025

Seria naukowa

Podseria archeologiczna

Recenzenci: **prof. Waldemar Rezmer, dr Jarosław Tuliszka**

Redaktor prowadzący: **Agata Piedziewicz**

Redakcja: **Natalia Maliszewska**

Korekta: **Ewa Turek, Natalia Maliszewska**

Indeksy: **Natalia Maliszewska**

Projekt okładki i stron tytułowych: **Natalia Gawryluk-Michalska**

Na okładce: Zniszczona wartownia nr 5 sfotografowana po kapitulacji Wojskowej Składowicy Tranzytowej. Wśród ruin żołnierze niemieccy zwiedzający pole bitwy (MIIWŚ)

Copyright © 2025 by Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN: 978-83-65957-63-4

Muzeum II Wojny Światowej

Wydawca: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
pl. W. Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk
tel.: +48 58 766-83-63
e-mail: wydawnictwo@muzeum1939.pl
<https://muzeum1939.pl>

Skład i łamanie: **Natalia Gawryluk-Michalska**

Druk i oprawa: **Print Profit sp. z o.o.**

Spis treści

Wstęp	7
Kształtowanie się systemu obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte	17
Wartownia nr 5 w systemie obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej	41
System obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej w niemieckich raportach przed 1 września 1939 r.	55
Wartownia nr 5 w trakcie obrony składnicy	64
Prace porządkowe po zakończeniu obrony składnicy	78
Relikty wartowni nr 5 w czasie II wojny światowej i w okresie powojennym	93
Konstrukcja wartowni nr 5	110
1. Fundamentowanie	110
2. Drewniany szalunek przygotowany do betonowania ścian	112
3. Zbrojenie ścian	114
4. Betonowanie ścian	121
5. Ściany działowe	123
6. Stropy	124

7.	Wieniec ścian parteru	129
8.	Dach	130
Dolna kondygnacja wartowni nr 5		134
1.	Stanowiska strzeleckie dla ręcznej broni maszynowej	137
2.	Pomieszczenie ze stanowiskiem ciężkiego karabinu maszynowego	138
3.	Pomieszczenie magazynowe na węgiel	146
Górna kondygnacja wartowni nr 5		151
1.	Rampa prowadząca do wejścia	152
2.	Drzwi wejściowe	154
3.	Okna	157
4.	Parapety	161
5.	Instalacja elektryczna	163
6.	Wykończenie lic i kolorystyka ścian	164
7.	Wypożyczenie górnej kondygnacji	167
Rekonstrukcja wyglądu wartowni nr 5		168
Podsumowanie		172
Katalog		176
Podziękowania		193
Wykaz skrótów		195
Bibliografia		197
Indeks nazwisk		201
Indeks geograficzny		203
Summary		204

Wstęp

Wartownia nr 5 na Westerplatte jest budynkiem, którego losy nie-rozerwalnie łączą się z historią Wojskowej Składnicy Tranzytowej (WST) i obroną półwyspu we wrześniu 1939 r. To właśnie tam doszło do najtragiczniejszego wydarzenia tej bitwy. 2 września niemieckie bomby zniszczyły budynek, zabijając co najmniej siedmiu żołnierzy znajdujących się wewnątrz. W pobliżu ruin wzniesiono placówkę „Tor kolejowy”, która zamknęła lukę w linii obrony. Ciała poległych pozostały w zniszczonej wartowni i pochowano je dopiero po kapi-tulacji składnicy. Dokonali tego polscy jeńcy cywilni porządkujący pobojuwisko na półwyspie¹.

Przymusowa praca jeńców cywilnych na Westerplatte jest mało znanym aspektem okupacji niemieckiej Pomorza. Wpisuje się ona w szerszy kontekst martyrologii polskiej ludności na terenach zajętych przez III Rzeszę. Pierwsi jeńcy pojawili się na Westerplatte prawdopodobnie już 8 września 1939 r. Ściągano ich głównie z dwóch obozów.

1 Szerzej na ten temat zob.: *W cieniu obozu Stutthof: martyrologia więźniów w gdańskim obozie Neufahrwasser (1939–1940) i Aussenstelle Westerplatte (1940–1941). Wybór relacji i wspomnień*, oprac. W. Turek, Gdańsk 2020; W. Samół, *Stan osobowy wartowni nr 5 a pochówki przy willi oficerskiej na Westerplatte we wrześniu 1939 r. w świetle źródeł archiwalnych, wspomnień i relacji*, „Wojna i Pamięć. Czasopismo Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku” 2020, nr 2, s. 46–99; K.H. Dróżdź, *Walczyli na Westerplatte. Badania nad stanem załogi Wojskowej Składnicy Tranzytowej we wrześniu 1939 roku*, Oświęcim 2017; A. Dziewanowski et al., *Polscy jeńcy cywilni na Westerplatte. Zacieranie śladów pierwszej bitwy II wojny światowej w kontekście odkryć archeologicznych* [w:] *Archeologia pól bitewnych*. Wrocław 2023, red. J. Kozłowski, Warszawa 2024, s. 113–145.

Pierwsi więźniowie przybyli z obozu Victoriaschule w Gdańsku i przez jakiś czas nawet nocowali w zdewastowanych zabudowaniach dawnej składnicy (tworzyli tzw. komando stacjonarne). Do nich dołączyli jeńcy z obozu Neufahrwasser przetrzymywani w dawnych koszarach w Nowym Porcie. Od 27 września obie grupy wracały na noc do Nowego Portu. Pod koniec września 1939 r. na Westerplatte pracowało nawet do 2 tys. ludzi. Trwało to do czerwca 1941 r., kiedy zlikwidowano istniejącą tam od marca 1940 r. filię niemieckiego obozu Stutthof (Aussenstelle Westerplatte)².

Niemieccy nadzorcy nakazali przybyłym na półwysep więźniom poszukiwanie zwłok polskich żołnierzy poległych w różnych częściach Westerplatte. Polaków zmuszono m.in. do wydobycia ciał, które znajdowały się w ruinach wartowni nr 5. Odnalezione szczątki przeniesiono na zachód od ruin, na niewielką polanę. Tam wykopano kilka dołów, w których złożono ciała. Miejsce pochówków uczyniono przez usypanie trzech niewielkich kopczyków ziemnych, na których umieszczono polskie rogatywki oraz krzyże. Po pewnym czasie elementy te usunięto.

Po zakończeniu II wojny światowej, z inicjatywy byłego zastępcy komendanta składnicy Franciszka Dąbrowskiego³, powstał pierwszy symboliczny cmentarz (pomnik-mogiła) upamiętniający poległych obrońców Westerplatte. Wzniesiono go w miejscu zniszczonej wartowni nr 5, uważając zapewne, że żołnierze wciąż spoczywają w reliktach budynku. Nie zdawano sobie sprawy, że mogiły obrońców znajdowały się kilkanaście metrów na zachód od tworzonej nekropolii.

Miejsce pochówków poległych Polaków udało się zlokalizować pracownikom Działu Archeologicznego Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku (MIIWŚ) w 2019 r., podczas piątego etapu prac archeologicznych na Westerplatte⁴. Wraz z odnalezieniem szczątków

2 *W cieniu obozu Stutthof...*, s. 10–32.

3 Po zakończeniu II wojny światowej Franciszek Dąbrowski w stopniu komandora podporucznika służył w Polskiej Marynarce Wojennej.

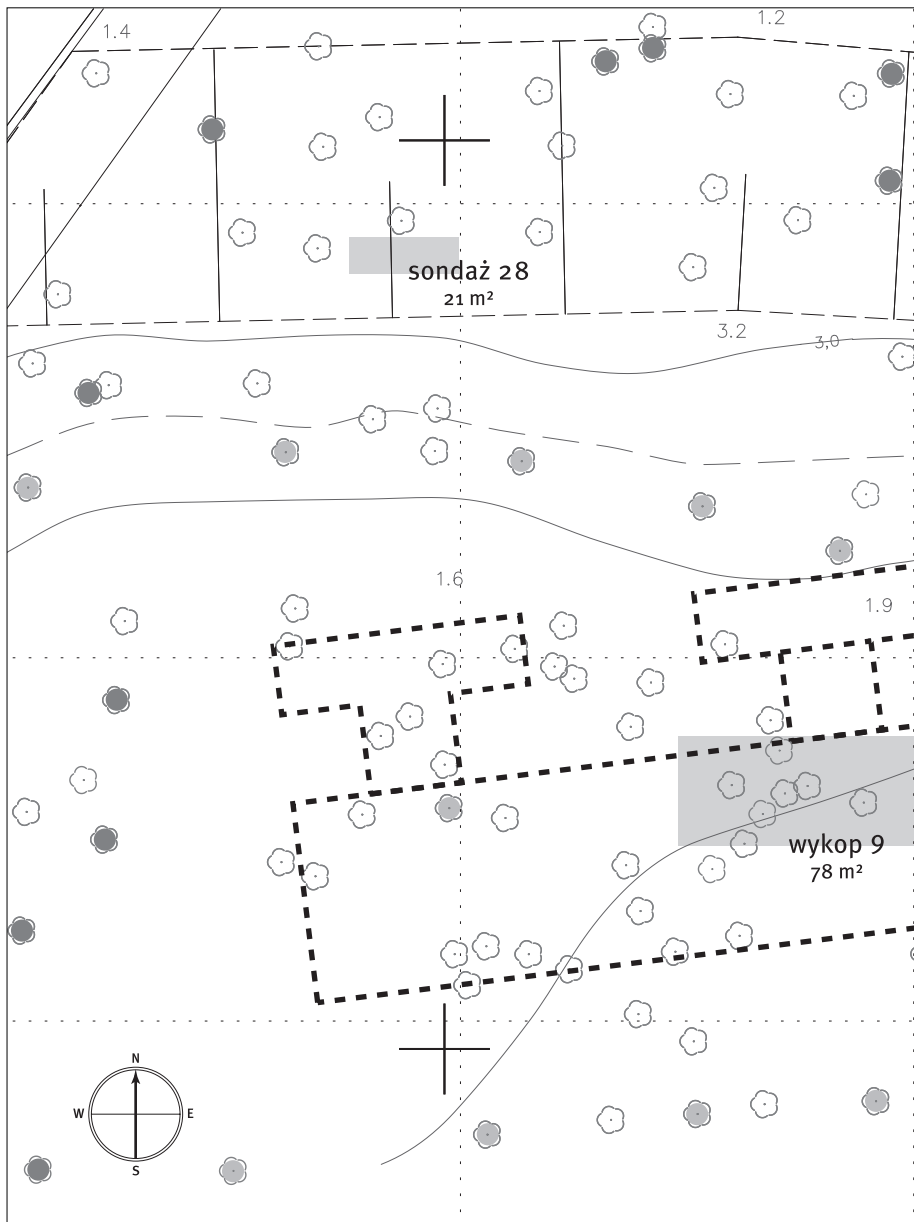
4 W 2016 r. w Muzeum Westerplatte i Wojny 1939 (od kwietnia 2017 r. oddział MIIWŚ) powstał Dział Archeologiczny, którego zadaniem było opracowanie założeń misji archeologicznej i rozpoczęcie pierwszych w historii systematycznych i kompleksowych prac wykopaliskowych na Westerplatte. Badania rozpoczęto jesienią 2016 r. od potwierdzenia lokalizacji willi oficerskiej oraz wartowni nr 5.

dziewięciu żołnierzy podjęto decyzję o zmianie lokalizacji dotychczasowego cmentarza. W ramach prac nad nową nekropolią 16 marca 2021 r. przeprowadzono ekshumacje szczątków mjr. Henryka Sucharskiego oraz kpr. Andrzeja Kowalczyka. Przy drugim z żołnierzy natrafiono na niemieckie wyposażenie żołnierskie. Analiza antropologiczna oraz przedmioty odnalezione przy szczątkach wykazały, że w mogile nie leżał Kowalczyk, lecz niezidentyfikowany żołnierz Wehrmachtu. Po zakończeniu ekshumacji przeprowadzono rozbiórkę wyrostku cmentarza i otwarto wykop badawczy (nr 12) służący zlokalizowaniu i odsłonięciu reliktyw wartowni nr 5. Prace odbywały się w ramach siódmego etapu badań archeologicznych⁵. Poza przebadaniem reliktyw wartowni zakres prac terenowych obejmował wykonanie jeszcze trzech wykopów szerokoprzestrzennych, oznaczonych numerami 9 (kontynuacja z 2020 r.), 13 (willa oficerska) i 14 oraz wykopów sondażowych nr 27 i 28.

Wykop archeologiczny nr 12 miał powierzchnię 181 m². W trakcie jego eksploracji natrafiono na relikty dolnej kondygnacji wartowni nr 5, co było uwiecznieniem kilkunastoletnich poszukiwań. Już bowiem w 2007 oraz 2016 r. przeprowadzono badania sondażowe mające na celu zlokalizowanie reliktyw wartowni. W 2016 r., w ramach pierwszego etapu prac archeologicznych prowadzonych przez Dział Archeologiczny Muzeum Westerplatte i Wojny 1939, na głębokości 94 cm od poziomu bruku (1,87 m n.p.m.) udało się zlokalizować fragment posadzki piwnicznej wartowni nr 5⁶. Udokumentowane wówczas zniszczenia północno-wschodniego narożnika budynku nie pozwoliły jednak na dokładne umiejscowienie budynku w terenie.

Do 2024 r., w trakcie dziesięciu etapów prac, szczegółowo przebadano obszar o powierzchni ponad 7 tys. m² i odkryto ponad 80 tys. artefaktów obrazujących burzliwe dzieje półwyspu.

- 5 Więcej zob. Archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku (APWKZ), F. Kuczma *et al.*, Sprawozdanie z VII etapu badań archeologicznych przeprowadzonych na Westerplatte w Gdańsku w 2021 r. w obrębie Wartowni nr 5, Willi Oficerskiej oraz na terenie przyległym do miejsca odkrycia w 2019 r. pochówku polskich żołnierzy poległych w trakcie obrony Wojskowej Składnicy Tranzytowej, Gdańsk 2021, mps.
- 6 APWKZ, F. Kuczma, Sprawozdanie z I etapu badań archeologicznych w obrębie wartowni nr 5 oraz willi oficerskiej na Westerplatte w Gdańsku w 2016 roku, s. 11, mps.

II.1. Mapa Westerplatte, na której zaznaczono wykopy badawcze zrealizowane w 2021 r., w trakcie siódmego etapu badań archeologicznych (oprac. Piotr Kalka, MIIWŚ)

- nieistniejące budynki
- zrealizowany zasięg wykopów i sondaży VII etapu

- drzewa – WST
- drzewa – kurort